

Budapest - versenyképesség és oktatás

Gervai Pál – Trautmann László – Vida Cecília

DOI: 10.14267/VILPOL2024.01.07

A 21. század második negyedében egyértelműen érzékelhető a globalizáció új korszaka, amit tudásalapú társadalomnak és gazdaságnak is neveznek. A tudásalapú társadalom a globalizáció formációelméletének egyik alapvető meghatározása több más tényező mellett. A tudás az alapvető és egyetemes emberi értékek, a biztonság, a szabadság, a demokrácia és a jólét alkalmazása. Az alkalmazás folyamata egyben a kultúra megőrzése, létrehozása és kiterjesztése. Amikor Budapest jövőjét vizsgáljuk, akkor kutatásunk tárgya az, hogy Budapest hogyan tud felzárkózni ehhez az új korszakhoz. Tanulmányunkban mellett érvelünk, hogy Budapest fejlődése kulturális hatásának megerősítését jelenti, a tudás és a kultúra létrehozását és kiterjesztését. Budapest, ahogy minden főváros, közvetlenül kapcsolódik a globalizációhoz és ebből fakad az a felelősség, hogy azt közvetítse az ország egésze felé. A rossz, hamis dichotómia ország és főváros, kozmopolitizmus és provincializmus között csak úgy haladható meg, ha Budapest integrálja tudás és kultúra szempontjából az összes hazai teljesítményt, és ha erőteljesebben vesz részt a globális normák közvetítésében minden terület, tájegység felé. A rendszerváltás környékén megfogalmazott jelszó, „világvárost építünk” ezért igaz ma is, de világvárossá csak akkor válhat, ha harmónia jön létre a globalizáció, az ország és a fővárosa között. Magyarország világháború és Trianon utáni helyzete miatt élesebben vetődött fel a főváros és a vidék viszonya.

A tudásalapú gazdaság formameghatározó jellegét azzal lehet a legjobban megvilágítani, ha szembe állítjuk a korábbi korszakkal, a neokonzervatív-neoliberalis időszakkal¹. A mi térségünkben különösen erősen ható neoliberalizmus lényegében tagadta a tudás lehetőségét, megmaradt a szkepticizmusnál. A kultúrát nem tekintette a gazdasági hatékonyság és fejlődés részének és elvitatta a fejlődés, a felzárkózás lehetőségét. Úgy vélte, hogy a szabadság azonos a kizsákmányolás szabadságával, amiből fakadóan az osztályegyenlőtlenség kialakulása szükségszerű és megváltoztathatatlan. Összekeverte a szubkultúrát és a kultúrát, és „kultúranak”

¹ A neoliberalizmus kifejezés az 1970-es években keletkezett többek között Joseph Stiglitz és Milton Friedman nézetei kapcsán. A neoliberalisok megengednek bizonyos állami beavatkozást, Az államra nézeteik szerint azért is szükségük van, mert – a piaci kudarcok régi problémája mellett – a neoliberalizmust „a hasznok privatizálása és a költségek társadalmosítása” jellemzi. Ez azt jelenti, hogy a gazdaságban keletkező profit a tőketulajdonosokhoz kerül, az ezzel párhuzamosan fellépő károk vagy negatív kockázatok az államot és az adófizetőket terhelik. (<https://hu.wikipedia.org/wiki/Neoliberalizmus>)

az elzárkózást, az „elit” önmagával történő beszélgetését tekintette. Ezzel szemben a kultúra egyik vonása széles társadalmi csoportok bevonása a közügyekbe, a tág értelemben vett politikai-gazdaságpolitikai irányításba, általánosabban a társadalmat az univerzális-globális értékrend szerinti működtetése.

A neoliberalizmus és az ebből kinövő populizmus elméleti rendszerként tarthatatlan, és ez ma már egyre jobban érzékelhető. A vele folytatott vita ugyanakkor lehetőséget ad az új elméleti keret kialakításához, a tudásalapú gazdasághoz. Ennek szűkebben vett gazdaságpolitikai iránya az iparpolitika megújulása, annak konkrét alkalmazása a körkörös gazdaság. Ez haladja meg a neoliberalizmus világpiac-centrikusságát, és azon belül is kötődését a centrum-periféria elmélethez. Nem az egyenlőtlenség a gazdasági munkamegosztás lényege, hanem a közös fejlődés, amiben természetesen van dinamika, de a fejlődés igényeinek alárendelten, a tanulás szükségleteiből fakadóan. Az osztályharc elméleti örökségét felváltja a globális partnerség elmélete.

A neoliberalizmus elméleti tartóssága mögött - hiszen mégiscsak körülbelül 40 évet fogott át - az húzódott meg, hogy hozzájárult a keleti blokk békés felbomlásához. Világtörténelmi feladata az volt, hogy olyan gazdasági eszközrendszert biztosított, ami megszüntette az elmaradott, a provincializmust őrző keleti blokkot. A gazdasági eszköz a nyugati orientációjú világpiaci, világkereskedelmi modell volt, ami arra ösztönözte a fejlődő, felzárkózó országokat, hogy a nyugati piacok követelményeinek feleljenek meg anélkül, hogy tudatosították volna a Nyugaton már érvényesülő értékrend szerepét a fejlődésben. A Lukács György által gyakran idézett marxi mondás, „nem tudják, de teszik”, ezt is jelentette, a nyugati orientáció követése során szinte öntudatlanul is átkerült a Nyugaton érvényesülő globális értékrend a termelési és a fogyasztási kultúrába.

Nyugati orientáció és a nyugaton érvényesülő értékrend azonban nem azonos, ez az, amit a neoliberalizmus nem vett észre. A jogállami normák, az emberi méltóság feltétlen tisztelete és az egyetemes emberi értékek kiterjednek a keleti orientáció, a hidegháború vesztes oldalára. Ezt nevezzük a globalizáció második, kiteljesedő korszakának. Ez a felismerés kezdődött el napjainkban, amit Tózsér János nyomán orientációs pluralizmus és a szubsztanciális monizmus² egységének nevezünk. (Tózsér, 2018) Orientációs pluralizmus, hiszen sokféle módon fejezhető ki az egyetemes értékrend. Ugyanakkor szubsztanciális monizmus, mert az értékrendnek nincs alternatívája, az nem a Nyugat imperializmusának része, nem elnyomás, ellenkezőleg, a felszabadulás a provincializmus, a régi világrend alól. Ezt összefoglalóan az elmaradott térségek felzárkózási folyamatának nevezünk.

A globalizáció fogalma az átmeneti szakaszhoz képest a tudásalapú gazdaság korában átalakul. Nem pusztán a világpiac vagy a tőke szabad áramlása jeleníti meg a globális normákat, hanem a tudás és a tudomány művelésének egyetemessége. A tudomány egysége tükröződik az átalakuló tudományos intézményrendszerben és mindenekelőtt a politika, a gazdaság és a kultúra tudományos irányítása iránti szükségletben. Ez a tudományos irányítás a klímaváltozás

² Azokat a metafizikai elképzeléseket nevezük monistáknak (az egy, egyetlen jelentésű görög monosz szóból), amelyek csak egyféle szubsztancia létezését fogadják el. A monizmus és a dualizmus a két legfőbb kapcsolódó irányzat, mely aktívan foglalkozik a test-lélek probléma újra és újra előkerülő kérdéseivel. A dualizmus szerint az elme és a test különválasztható. Platón, Arisztotelész, a monizmus álláspontja ezzel szemben az, hogy az elme és a test eredendően nem különbözik. Parmenidész és Baruch Spinoza voltak ezen irányzatnak fő szószólói. (<https://hu.wikipedia.org/wiki/Monizmus>)

kezelésében érzékelhető talán legteljesebben, hiszen az éghajlatváltozás miatt újra napirendre kerültek azok az alapvető tudományos kérdések, amelyeket az elmúlt 30 évben a tudományos közösség lényegében a szőnyeg alá söpört különösen a mi térségünkben. A globalizáció elvének tagadása a populizmus, illetve a neoliberalizmus által egyben a klímaváltozás okozta probléma tagadása is. Annak eldöntése, hogy pontosan minek a megőrzése a globális politikai-gazdaságpolitikai cél, mekkora biodiverzitásra van szükség, hogyan lehet az eddig elért civilizációs eredményeket a természettel összhangban fenntartani minden szaktudományt átfogó kérdés. Az a lehetőség, hogy az erre adott válasz egységes és globális szinten megvalósítható legyen új formációelméleti szakaszra van szükség, ez az antropocén fogalma. A közkeletű felfogással szemben (Dawson, 2016), amelyik az antropocént az emberiség légkörformáló hatásához rendeli, mi inkább az antropocén első meghatározásához javasoljuk a visszatérést, amelyik szerint az antropocén azt jelenti, hogy „a tudomány geológiai erőként tud működni” (Ogden, 2016). Ezt annyiban lehet továbbfejleszteni, hogy a tudomány képessé vált a Föld egészének irányítására, a Föld életmegtartó képességének tervezésére és vezetésére. Ennek formája a globalizáció és intézménye a globális kormányzás.

Az antropocén korszak a közgazdaságtanban a fejlődés fogalmának elemzésével jelent meg, és ez alapján lehet az egyes gazdaságpolitikai programokat értékelni. Szemben azonban a korábbi fejlődés fogalmakkal (Szakolczai, 2006) (Szakolczai, 2011) a fejlődés már nem lineárisan, hanem egymásra épülő körökként kezdték el értelmezni, spirálként, ahogy az a hegeli filozófiából következik. Ennek a közelítésnek a gazdaságpolitikai megfelelője a körkörös gazdaság. (Csontos, 2023) A körkörösség a dinamizmus és a stabilitás egysége, a kultúra és civilizáció megőrzése, a társadalom és a természet közötti harmónia fenntartása, ami állandó erőfeszítést, a tudás folyamatos bővítését igényli az egyes politikai közösségektől, legyen az falu, város, ország, régió, kontinens vagy globális szervezet. A gazdasági körök ezért egymás mellettiek és egymásra épülők is, koncentrikusak. Ezekben megy végbe a globális szintű tudás feldolgozása, átadása és fejlesztése egyszerre. A körkörösség nem jelent provincializmust, hiszen minden helyi döntés globális hatásokkal bír, amelyek érzékelhetőek, mérhetőek és befolyásolhatóak. Nem jelent uniformizálást sem, hiszen minden területi egység, minden kultúra eltérő sajátosságokkal bír, aminek az elvesztése globális veszteség. Szemben a neoliberális korszakkal nem egy modell alkalmazandó mindenhol, hanem sok modell van, amelyek közösek értékrendi alakjukban és céljaikban. (Szabó, 2023), (Rodrik, 2015) A körkörös gazdaság elmélete haladja meg az ember és a természet kizsákmányolásán alapuló társadalmi-gazdasági formát.

A körkörös gazdasághoz történő alkalmazkodás határozza meg Budapest fejlődését is. Szemben az elmúlt 30 év, bizonyos szempontból az egész 20. század dilemmájával, ami szerint az ország vagy a főváros fejlődik, a tanulmányban amellet érvelünk, hogy a körkörös gazdaság koncepciója Budapest harmonikus illeszkedését teszi lehetővé az ország fejlődésébe. A harmónia forrása a tudástermelő képesség erősödése. A tézis igazolásához először a főváros fogalmát elemezzük röviden, majd Budapest története, létrejötté bemutatásával igazoljuk, hogy ezt a globalizációs szerepet már születésekor megkapta. Ebben erősen támaszkodunk Széchenyi István munkásságára. A tanulmány következő részében Budapest felsőoktatási és kulturális teljesítményét vetjük össze más térségbeli fővárosokéval, és ez alapján vonunk le következtetéseket a fejlesztéspolitika tekintetében.

Globalizáció - ország - főváros

A város létrejötte és az ókori hagyomány

A. főváros, illetve a város, mint területi központ létrejötte egyidős az emberi civilizációval. Nincs itt mód ennek részletes elemzésére, csak két elemet szeretnénk kiemelni, ami fontos lehet témánk szempontjából: a város létrehozásának mitikus kiindulópontját, a Gilgames eposzt, és a történeti elemzést Lewis Mumford nyomán.

A város alapításának első mondája a Gilgames eposz, a kétharmad rész Isten, egyharmad rész ember Gilgames³ törekvése arra, hogy saját és népe szabadsága miatt várost alapítsanak, és ebben támogatják őt az istenek. A város a szabadság és a biztonság érvényesítésének egyik intézményi kerete, a barbárságból való kiemelkedés feltétele. Az eposz meghatározta ennek anyagi összefüggését is, a falat, amivel elhatárolták magukat a barbároktól, és amin belül van a város, amin kívül a barbárság van. A fal a kultúra védelme, ugyanakkor az eposzban a fal építése eszköz a vidék felzárkóztatására is, hiszen ehhez a környékeliek munkáját használják fel. Bár Sedlacek amellet érvel, hogy ebből a kizsákmányolás és a rabszolgatartás korai hagyománya következik, e mellett tagadhatatlanul jelen van a felzárkóztatás eleme is. Ezt az eposzban a barátság bizonyítja, ami szövődik Enkidu és Gilgames között. (Sedlacek, 2011)

Amikor a nyughatatlan király találkozik Enkiduval, a természet fiával⁴, a két hős csak együtt tud sikeres lenni, megküzdeni az Uruk városát fenyegető szörnyekkel, az égi bikával, hatalmas istenekkel. Enkidu a harci sikereik ellenére mégis visszavágyik a vadonba⁵, miközben felémészti a küzdelem⁶. A közel négyezeréves, töredékeiben ránk maradt történet. azt is mondja, hogy tapasztalásaink sokfélesége miatt a világról való tudásunk megosztott, az életsikerekhez, (a szörnyek legyőzéséhez), a tudás egyesítésére van szükségünk. Az eposz azt mutatta, hogy a városban való élet kiteljesedéséhez kell a természet őseréje és fordítva a vadonnal azonosult lét (Enkidu világa) önmagában nem vezethet az isteni magasságokba. Rácsodálkozhatunk, hogy ennek misztériumát, szükségét már négyezer éve is látták.

Nem tagadható, hogy Sedlacek érvelésének van alapja a régi világrendben, amelyben város és falu szükségképpen ellentmondásban állt egymással. Ezt azonban a 21. századi technológiára támaszkodva végérvényesen meg lehet haladni. Az új világrendben és a tudásalapú társadalomban felszámolható a rabszolgaság, és a tudáson alapuló fejlődési modell lehetővé teszi a harmonikus felzárkózást. Ezt az eposz is tartalmazza azzal, hogy Enkidu felé is közvetíti a kul-

³ Gilgames a történet szerint Uruk királya volt, aki kétharmadban isten, egyharmadban ember: őt rettegi-csodálja a városi nép; Kinél nagyobb nem volt szépségben, erőben; Ki a szakállas oroszlánt rejtekéből előcsalogatja; gyors nyilaival vadakat űz; Kinek szava törvény Uruk városában! (Lenyűgöző, hogy törzszámokban gondolkodtak az isteni tulajdonságok kiosztásakor!)

⁴ Enkidu kinek isteni ereje hadseregé volt, ki gazellákkal legelészett a mezőkön, állatokkal ivott közös forrásból, s hullámokkal ficáncolt együtt a folyóban.

⁵ Testvérként mentek a térről, mentek a házba: ragyogó kövű, nagy palotába.- Testvérem Gilgames! Hallod a szívem? Égi madárként verdes a szívem! Látni kívánom a messze mezőket, vizeknek nyüzsgését, gazellák futását, látni kívánom a messze mezőket... égi madárként verdes a szívem!

⁶ Enkidut a küzdelmek során talán az egyik szörny, Humbaba, mérges lehelete nyavalyába döntötte, ifjúként meghalt. Gilgamest megtört, de a viszontlátás az alvilágig vezette, útközben rálelt az örökélet csodafüvére is, de azt míg aludt egy kígyó elnyelte tőle

túra egészét, ami segít neki abban, hogy maga mögött hagyja a barbárságot. A régi világrénd tragédiája, hogy csak Enkidu halála teszi lehetővé a magaskultúra megőrzését. Az új világrénd fő jellemzője, hogy megszűnik a tragédia szükségessége, a tudás megszerzése nem igényel áldozatot. Itt kell megemlítenünk, hogy Sedlacek is a Gilgames eposzt elemezte neoliberalizmus kritikájában annak példajaként, hogyan kapcsolódik össze filozófia és politikai gazdaságtan. (Sedlacek, 2011)

A város születésére vonatkozóan sokféle történeti munka született, az egyik legérdekesebb a 20. századi amerikai filozófiában, tág értelemben vett intézményi közgazdaságtanban is megjelent és Lewis Mumford (Mumford, 1961) nevéhez fűződik. A város a történelemben című munkájában részletesen érvelt amellett, hogy a város tervezése az első pillanattól kezdve a befogadó jelleget erősítette, a diverzitás és kohézió egységét tette lehetővé. (Galor, 2022) a város ezért nem pusztán „összetelepülés”, hanem kulturális politikai szerveződés. Ezt a polisz hagyomány jól tükrözi. A polisz a demokrácia termelési kultúrája, az az a keret, amiben a demokrácia a politikai irányítás új módjává tudott válni (Lane, 2015). A demokrácia nem „democsokrácia”, Arany János szép kifejezésével élve, a demokrácia célja az értékrend érvényesítését segítő gazdasági és kulturális feltételek biztosítása. Határozottan szembeállítják a demokráciát a csőcselékkel. A demokrácia „a hozzáértő nép okos gyülekezete”.

A demokrácia megőrzésének vannak technológiai és intézményi feltételei is, ezeket foglalta össze a vallás az ókori poliszban. A vallási építmények és általában az építmények értékrendet közvetítettek, vezették a demokráciát, ezért is kaptak ilyen kiemelt szerepet a városiasodásban. A polisz nem a falusi népgyűlés volt, amiben több a provincializmus, és nem is a katonai vezetők tanácskozása, hanem az istenek által felügyelt, azaz az értékrend alkalmazására irányuló közös gondolkodás. Az ókori Görögországban rendelkezésre álló technológiai feltételek miatt a helyesen vezetett demokratikus rend csak szűkebb területen volt megvalósítható, az ókori technikai viszonyok nem tették lehetővé az egységet, a közös értelmezést tágabb földrajzi környezetben. Nem valósulhatott meg a nagy területek átfogása, ellenőrzése pusztán a poliszra támaszkodva, ami pedig alapvető biztonsági feltétel volt a város megőrzéséhez. A poliszrendszernek ezek a problémái vezettek Róma, az első „európai főváros” kialakulásához.

A Római Birodalom város és falu egységén és egyenlőtlenségén alapult, aminek része volt a „gyomor” szerep eljátszása, ahogy az olvasható Menenius Agrippa meséjében.

„Tudjátok meg, rómaiak, hogy volt idő, igen-igen régen, amikor az emberi test részei még önálló élőlények voltak, megvolt mindegyiknek a maga szabad akarata, hogy ezt tegye, azt pedig ne; mindegyik tudott gondolkodni, gondolatait ki tudta fejezni; megértették egymást, mint egy család vagy állam tagjai. Nos, ebben az ősi időben történt egyszer, hogy az emberi test részei összesúgtak-búgtak, előbb titkon, majd hangosabban, és méltatlankodni kezdtek, hogy így meg úgy: „Nem igazság az, hogy mi mindig csak dolgozunk, fáradozunk, a kéz kapát fog, a láb hordja a testet, a száj és a fogak rágnak és így tovább mindegyikünk, és a mi munkánk és fáradságunk gyümölcsét a gyomor tétlenül élvezi, az ott csak van a középben, nem csinál semmit, nincs gondja semmire, csak szó nélkül befalja mindazt a jót, amit mi, többiek verejtékes munkával szerezünk” - és addig-addig, míg végül is összeesküdtek a gyomor ellen. Megesküdtek, hogy a kéz nem visz a szájhoz egyetlen falatot sem, de ha vinne is, a száj ne fogadja el, de ha el is fogadná, a fogak

ne rágják meg. És így tovább, mindegyik fogadott valamit, és meg is tartotta. Mondom, mind kitarzott amellett, amit megfogadott. A kéz nem vitt többé falatot a szájhoz, de ha vitt volna is, a száj nem fogadta volna be, de ha be is fogadta volna, a fogak nem örölték volna meg.

És mit gondoltok, mi történt? Egyszerre csak észreveszik ám, hogy a kéznek már nem is lenne ereje, hogy felemelkedjék a szájig, a száj a kapott falatot be sem tudná fogadni, de ha befogadná is, a fogaknak nem lenne már erejük megrágni. Valamennyit titkos kór gyötörite, meggémberegedtek, elgyengültek. Most derült csak ki, milyen fontos a gyomor szolgálata. Hogy az sem henyél ám, hanem feldolgozza a sok jó falatot, azután igazságosan elosztja, és visszaadja a test részeinek. Mert ugyan mi tenne bennünket elevenné, mi táplálná tagjainkat, ha nem az a vér, melyet éppen a gyomor frissít fel mindig, újra meg újra? Belátták ezt a test részei, nem is lázadoztak többé, hanem végezte mindegyik a maga dolgát, mert rájöttek, hogy egy test, egy szervezet az, amit közösen alkotnak. Ebben a testben pedig mindegyiküknek megvan a maga feladata, amit el kell látnia. Azontúl nem irigykedtek egymásra, máig is egyetértésben élnek, és így lesz ez most már mindig.

És most jól figyeljete! Ti is egy test vagytok az atyákkal, egy nép, egy állam, mely belőletek és belőlünk áll. Miért lázadotok hát? Látjátok, a test tagjai is méltánytalannak tartottak olyasvalamit, ami pedig a természet törvényei szerint alakult, és ezért a legjobb is. Nem látjátok-e, hogy a társadalom tagjai is egymásra vannak utalva, mint a gyomor és a test egyéb részei? Lássátok be, hogy így a legjobb, ahogy van, és ne lázadozzatok! Tárgyaljunk hát az egyetértésről, azután térjete vissza Rómába, térjete vissza a ti rendes életkörülményeitek közé., (Titus Livius, 2023)

Róma a mesében is olvasható „piaci eszközzel” képes volt stabil munkamegosztási rendet kialakítani a birodalom egészében. Marxnak kétségtelenül igaza volt abban, hogy ez a mese ízetlen, hiszen nem tartalmazta azt a kulturális szerepet, amit Róma betöltött a birodalomban. Nem érzékeltette, hogy a civilizáció fenntartásához volt szükség erre a gyomor szerepre legfeljebb a mese kerettörténetével, ami szerint Róma katonai képességeinek fenntartása miatt volt szükség arra, hogy a vagyoni ellentéteket feloldják, megoldást találjanak a túlzott eladósdásra. A „gyomor” funkciója a helyesen irányított piac, az, amit a közgazdaságtanban később például a „láthatatlan kéz” doktrínájában jelent meg. A helyesen vezetett gyönyörök és szenvedélyek filozófiai alapja az epikureizmus, ugyanakkor ez valóban kevés volt a kultúra és a civilizáció tartós fenntartásához, hiszen az érzéki tapasztalás önmagában nem elég a kultúrához, a lét, az értékrend tapasztalására önmagában is szükség van, ami viszont feltételezi a kultúra ismeretét.

A skolasztika a városfejlődésben - az egyetemek szerepe

A fogalmi gondolkodást a kereszténységben fogalmazták újra, hiszen a poliszban ez jelen volt például a görög filozófia örökségeként. Róma szerepét az „urbi et orbi” jelmonddal a város, illetve a birodalom kulturális központjaként jelenítették meg, amiben kétségtelenül van szerepe a fogyasztásnak is. A fogyasztás mellett azonban egyre erősebbé vált a kultúra önálló művelése, a tudomány és a művészet felvirágzása. A középkor első szakaszában, a patrisztikában ezt az égi és a földi város közötti különbségként, és a különbség megszüntetéseként határozták meg. (Szent Ágoston, 2005) A megkülönböztetés oka Róma lerombolásának magyarázata és az erre adandó keresztény válasz volt, amihez Szent Ágoston hozzászólt. Heves vita zajlott abban az időben arról, hogy szükséges-e Róma újjáépítése a kereszténység számára, vagy Róma bűnös, Karthágó sorsára kell jutnia. Szent Ágoston az előbbi mellett érvelt, hiszen a kereszténység folytatója az ókori magaskultúrának, és ennek egyik intézményi megnyilvánulása maga Róma városa. A probléma nem Róma maga, hanem az, hogy népe elhagyta az értékrendi-kulturális normákat. E normák megőrzéséhez, stabilitásához volt szükség a normák újrafogalmazására és intézményi megerősítésére, ami az égi város fogalma, és amit az egyház működése közvetített. Ez a hagyomány különösen aktuális, miután a neoliberalizmus és populizmus tagadta az értékrendi irányítás szerepét az államban, csak az erő összpontosítására koncentrált.

Az egyház a püspökségek rendszere is volt, ami lehetővé tette, hogy Európa egészének kultúráját magába fogadja, és ez több volt a „gyomor” szerepnél. E kulturális felzárkózás része volt a kiegyenlítődés, ami többek között az egyetemek alapításával ment végbe. Ez már a középkor második korszakához, a skolasztikához kapcsolódik, aminek fő jellemzője a mi szempontunkból a teológiai és tudományos viták demokratizálása volt. Minden egyetem célja a teológia művelése, az értékrend alkalmazásának racionalizálása volt. A tudomány összekapcsolta az értékrendet a szakmák gyakorlásával, a várost, mint ipari és igazgatási központot az értékrend és a kultúra megőrzésével. Ezzel a skolasztika a várost tudományos egységgé is szervezte, hiszen az egyetem és a katedrális köré szerveződött a város. Az egyetem fejlődési keretet teremtett a városlakók számára, új típusú munkamegosztást hozott létre, amelyik képes volt az értékrendi irányításra, hiszen az egyetemi polgárokat az értékrendnek szigorúan alárendelt tudás vezette döntéseikben.

A skolasztika visszahozta a görög hagyományt, a sok centrumú polisz modellt azzal, hogy sok városban jött létre. Ennek egyik bizonyítéka, hogy eleve két helyen születik az egyetemi struktúra. Máiig eldöntetlen, hogy Bolognában vagy Párizsban jött létre az első egyetem, ezt követően minden területi egység létrehozta a saját egyetemét, és ezek hálózata biztosította vagy legalábbis jelentősen hozzájárult Európa egységéhez. Ennek szimbóluma is, hogy a náció szó az egyetemi világból származik. A különböző nyelveket beszélők alkottak egy-egy csoportot, nációt az egyetemi polgárok között, és így minden egyetem, minden jelentős város soknemzetiségű volt, ami Európa egységét és ezen belüli sokféleségét is tükrözte.

A reneszánsz, reformáció és a vesztfáliai rendszer hatása a főváros fejlődésére

A reneszánsz és a reformáció egyes ágai a város, mint kozmopolita egység önállósulását, a környező területből történő elszakadásának lehetőségét is felvetette. Ebben a korban az az illúzió keletkezett, mintha a város el tudna szakadni a vidéktől, ki tudná zsákmányolni a kultúra és a civilizáció fennmaradása érdekében. A reneszánszban ezt a szabadság uralmának tekintették, a vidéki provincializmussal szemben a kultúra és a gazdagság élvezeteként, ami akkor már elkezdett nemzetközi, kontinensek közötti méreteket öltetni.

A reneszánsz szabadossággal szemben a reformáció, különösen a kálvinizmus vagy az anabaptisták irányzata a vidékkel szembeni erkölcsi magasabbrendűségként értelmezte a várost. A várost tekintette annak a helynek, ahol a kultúrát az erkölcsi stabilitás érdekében művelik. Ugyanakkor jellemző, hogy a reformáció uralkodó irányzata, a lutheranizmus, nem a városra, hanem a nagyobb területi egységre, a fejedelemségre támaszkodott, hozzájárulva ezzel a nemzet létrejöttéhez.

A lutheri elképzelés alapját képezte, hogy a város, különösen a főváros csak a környező területtel összhangban képzelhető el, csak együtt tudnak fejlődni. A vesztfáliai rendszer, a barokk és a felvilágosodás ezért hozta létre a mai értelemben vett főváros fogalmát, azt a várost, amelyik az akkor már egyre inkább Európán túlmutató szempontokat közvetít az ország felé. Ez fordítva is érvényes volt, az ország kulturális teljesítményét integrálta és megjelenítette a világ egésze számára. A két folyamat harmóniája, a megjelenő nemzet fogalom természetesen csak akkor lehetett sikeres, ha az országon belüli harmóniát fenn tudta tartani, a főváros a nemzetet egészét tudta vezetni.

A vezető szerep megőrzésében támaszkodott az igazgatásra és a meggyőzésre egyaránt, bár a barokk korban vagy a 18-19. században ez nem valósulhatott meg következetesen. A távolságot a főváros és a vidék között akkor még nem lehetett teljesen áthidalni, mert a kultúra fenntartásához nélkülözhetetlen volt a szolgai-rabszolga jellegű munka. A cselédség vagy az alantas munkát végzők vidékről származtak, a vidék kizsákmányolását akkor nem lehetett következetesen felszámolni, csak enyhíteni területfejlesztéssel, infrastrukturápolitikával.

A főváros szerepe a 20. században

A 20. század átmenet a régi és az új világrend között, ami a főváros szerepében is tetten érhető. A főváros végképp elkezdte elveszíteni azt a kapitalista, kizsákmányoló, a vidéket kihasználó jellegét, ami a régi világrendben még jellemző volt. Ez a folyamat hosszú időt vett igénybe, hiszen kulturális felzárkóztatás nélkül nem volt lehetőség a stabilitás megőrzésére, ezért generációkon átívelő programra volt szükség.

Különösen jól érzékelhető az átmeneti jelleg Németország történelmében. A 20. század elejének birodalmi törekvéseivel szemben, ami Berlin működésén is érződött, a két világháború közötti korszakban, a weimari köztársaság idején Berlin a kommunizmusnak és a náci eszméknek egyaránt teret engedett. Nem tudta azt a stabilizáló szerepet betölteni, amire szükség lett volna, aminek

a jele volt, hogy az „utca” jelentősen befolyásolta a politikai folyamatokat. Ettől a csőcselékszellemtől a korabeli Berlin nem tudott megszabadulni, és ez a csőcselékszellem került hatalomra a 30-as években. Az igaz, hogy csak két csőcselékszellem között lehetett választani.

A második világháború után a nagyhatalmak felosztották Berlint, amiben szerepet játszott a birodalmi szemlélettől és a csőcselékdiktatúrától történő megszabadulás igénye is. Nem engedték, hogy egyoldalúan a szovjet megszállási zónába kerüljön, hiszen ezzel lehetőséget adtak volna a Szovjetunióknak, hogy felélessze Németország középhatalmi jellegét, és ezzel a két világháborúban betöltött szerepét is (amire egyébként Sztálin folyamatosan rájátszott a felosztás ellenére is).

A felosztás sajátossága azonban nem csak az volt, hogy a szovjetek által felügyelt zóna Kelet-Németországhoz tartozott, hanem az is, hogy Nyugat-Berlin önálló területi egység lett, és nem vált Nyugat-Németország fővárosává. Sőt, a fővárosi szerepet egy nyugatnémet kisváros, Bonn látta el, aminek több oka is volt. Adenauer ezzel akarta a politikai hatalmat elvenni az utcától, és kizárólag a parlamentre bízni. Bonn kiválasztásában szerepet kapott az is, hogy a városias Németországban egy sokközpontú, policentrikus modell alakult ki, ami segítette a plurális politikai kultúra kialakulását.

A nyugatnémet fejlődés, és benne a főváros voltaképpen hiánya hozzájárult ahhoz, hogy a német egyesítés után az új főváros, Berlin már nem a weimari időket jellemző szerepet vagy hangulatot közvetített, hanem a globalizáció új modelljét. Világváros jellegével, politikai és kulturális sokszínűségével segíti azt, hogy Németország európai és a globalizációba illeszkedő módon tudjon fejlődni. Nem Berlin (Frankfurt vagy Köln) kultúrája volt az oka annak, hogy a német középhatalmi típusú hagyomány újra feléledt a rendszerváltás után, hanem a közép-kelet-európai fővárosok kultúrájának a hiánya. (Zolczer, 2020)

A nyugati, pluralizmuson és demokrácián alapuló fejlődési mintát nem lehet elmondani a keleti blokk fővárosainak fejlődéséről. A keleti blokk városmodelljének lényege a tömegszerűség volt, a kulturális terek hiánya, az esztétikai szempontok háttérbe szorulása. Beton hátán beton - ez volt az uralkodó modell. Keleten az ipari jelleg dominálta fővárosokat még akkor is, amikor az ipar fokozatos háttérbe szorulásával statisztikailag a szolgáltatás került előtérbe a gazdasági tevékenységben. Ezt a szolgáltatási funkciót azonban a keleti blokkban továbbra is iparszerűen, azaz a mechanikus, rutin munkára épülően képzelték el, és nem olyan formában, ami a szolgáltatás valódi iránya, azaz a kultúra közvetítése és a gondoskodás értelmében.

A keleti és a nyugati blokk városfejlődése közötti különbség, a nyitottság a pluralizmusra és a demokráciára, illetve ennek a politikai kultúrának az alacsonyabb szintje az oka annak, hogy a felzárkózási folyamat jelenlegi szakasza a mi térségünkben kielezi a főváros és a vidék közötti ellentétet minden országban, bár ebből a szempontból Magyarország szinte kivételes helyzetben van. A főváros kultúraközvetítő szerepe a térségben nem kapott hangsúlyt, nem kapott önálló formát és ebből fakadóan fenntartotta az egyenlőtlenséget. Falu és város, vidék és főváros közötti ellentétet alapuló politikai szemlélet volt a meghatározó, ami nem egyeztethető össze a tudásalapú gazdaság működésével, és ez az oka annak, hogy ma a várospolitikában, illetve a főváros fejlesztési elképzeléseiben új modellre van szükség.

Az oktatás helyzete Budapesten

Néhány hazai és Európai Uniói oktatás-statisztikai adat elemzésével arra keressük a választ, hogy milyen tudás kapcsolható napjainkban Budapesthez, összehasonlítva más európai fővárosokkal. Az európai uniós statisztika a fővárosokat nem tekinti külön mérési egységnek, aminek az az alapvető oka, hogy a metropoliszokat övező agglomeráció miatt a fővárosokat, mint mérési egységet nehéz meghatározni. Ezért tanulmányunkban a fővárosokat övező régiók, uniós NUTS2 mérési egységek adatainak elemzésére támaszkodunk. Ezek eltérő arányait fedik le az európai fővárosok agglomerációjának, de népesség- és oktatásstatisztikai jellemzőik összehasonlításából releváns következtetések vonhatók le.

Oktatásminőség

Eltérnek-e az európai fővárosok az oktatás minőségének, eredményességének tekintetében egymástól, saját országuk jellemzőitől? Az oktatási rendszerek versenyképességét a fővárosok oktatásteljesítményét két uniós mutatószámmal, az oktatás két szélén álló csoport az oktatási rendszerből kimaradók, lemorzsolódók (18-24 évesek) és a legképzettebbek, diplomás fiatalok (30-34 éves fiatal felnőttek) arányának alakulásával elemezzük.

Az iskolát képzettség nélkül elhagyó fiatalok arányának 10%-ra csökkentése a 2014 és 2020 közötti uniós költségvetési ciklus egyik stratégiai célkitűzése volt. Ennek a mutatónak a fővárosokban és az adott országokban való alakulását mutatja az 1. ábra (oszlopok a fővárosi adatok, háromszögek az országos adatok).

1. ábra: Az oktatási rendszerből kimaradók, végzettség nélküli 18-24 éves fiatalok aránya az uniós fővárosokban, országokban, 2022

Forrás: Eurostat, Population by educational attainment level, sex and NUTS 2 regions (%) [EDAT_LFSE_04__custom_7212920]

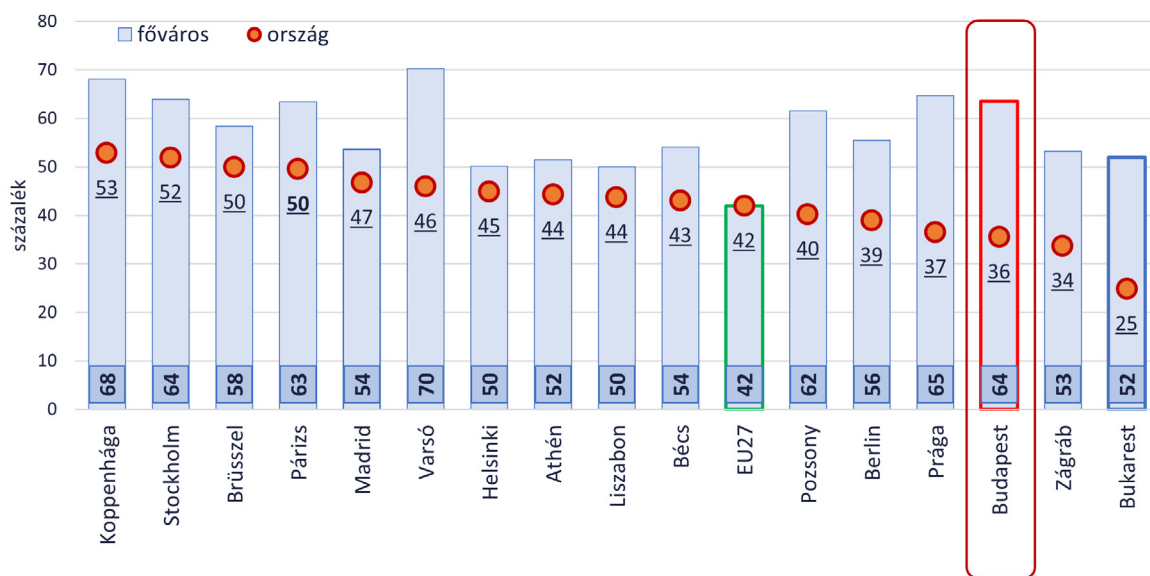
Az ábráról két fontos következtetés vonható le. Egyrészt látható az adott országok oktatási intézményrendszerének teljesítménye a fővárosi és az országos adatok különbségéből. Ha nincs nagy eltérés a kiemelt fővárosi régió és az ország más területei között, akkor az azt mutatja, hogy az adott ország oktatási rendszere képes kompenzálni az urbanizáció, gazdasági fejlettség-különbség okozta társadalmi, szociális hátrányokat. Ez nem érvényes Magyarországra, Olaszországra és Romániára, ezekben az országokban ugyanis jelentősen eltérő lemorzsolódási különbségek vannak a főváros és az országos adatok között. Ez mutatja többek között, más társadalmi és szociális tényezők mellett az alapfokú oktatási rendszer integrációs teljesítményét, a jelentős különbséget a vidéki és a fővárositeljesítmény között. 2022-ben Budapesten a 18-24 éves korosztályban a lemorzsolódó képzettség nélküli fiatalok aránya 6,1% volt, kevesebb, mint a fele az országos 12,4%-os átlagnak. Ez a különbség azt a követelményt is felveti, hogy a Budapestnek sokkal erőteljesebb szerepet kellene vállalnia a tudástranzfer tekintetében, érdemes lenne megteremtene a tudásmegosztás olyan hálózatát, ami – ráépülve a korszerű infrastruktúrára – képes lehet kompenzálni ezt a különbséget.

Az ábráról megfigyelhető másik sajátosság a környező, visegrádi országok fővárosainak, Pozsony, Prága, Budapest, Varsó hasonló lemorzsolódási adatai. Ez arra utalhat, hogy ebben a térségben a fővárosok integrációs ereje magas, az oktatási rendszer egészében nem mutat annyira kedvezőtlen képet, mint ahogy azt a napi problémák mutatják. A zökkenő, az oktatásmi-nőség területi különbségei, amit most térségünkben lehet tapasztalni, nem csak Magyarországra jellemző. A neoliberais felfogással szemben az oktatás olyan húzóágazat, aminek a működtetésében nem lehet pusztán piaci eszközöket használni. Ugyanakkor a térség sajátossága, hogy az oktatás integratív szerepét mindig is erőteljesen volt képes használni, még ha nem is mindig tudta ezzel ösztönözni a tudás alkalmazásának folyamatát.

Látható továbbá az ábráról, hogy a migrációval érintett európai fővárosok, Bécs, Berlin az országos átlagnál kedvezőtlenebb lemorzsolódási arányt mutatnak, valószínűleg a más kulturális háttérű fiatalok iskolai integrációjának nehézségei miatt. Ez a folyamatos kihívás azonban hosszú távon nem biztos, hogy hátrány, hiszen a tudás alkalmazásának folyamatában állandó kihívást jelent, a pedagógiai eszközök folyamatos korszerűsítését igényli.

Az oktatási rendszer másik versenyképességi mutatója a legképzettebbek, diplomások felsőfokú szakképzettséggel, végzettséggel rendelkezők aránya (lásd 2. ábra), amely alakulását a fiatal 30-34 évesek korosztályban vizsgáljuk. A mutató 40%-ra emelése az Európa 2020 stratégia egyik célkitűzése volt.

2. ábra: A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 30-34 éves fiatalok közt az uniós országokban, fővárosokban, 2022.

Forrás: Eurostat, Population by educational attainment level,(%)
 [EDAT_LFSE_04__custom_7212920]

A fenti ábráról látható, hogy minden európai főváros országos tudáscentrumnak tekinthető, hiszen a fővárosokban a fiatal felnőttek között a diplomások aránya (oszlopok), mindenhol meghaladta a diplomások országos átlagát (pontok). Budapesten a vizsgált korcsoport közel kétharmada, 64%-a rendelkezett 2022-ben felsőfokú végzettséggel. Az előző mutatószámhoz hasonlóan a diplomások közt is megfigyelhető a visegrádi országok fővárosai közötti hasonlóság, mindegyikben kiemelkedő az eltérés a fővárosok javára a fiatalok felsőfokú képzettségűek közt. Ez érzékelteti az egyenlőtlenségeket a legmagasabb szintű oktatásban, ami a tudás fővárosokban való koncentráltóságát mutatja, és ami szerves része volt a kelet-európai fejlődésnek, „lejtőnek”. Az ebből fakadó gazdasági és politikai torzulások elkerülése érdekében szükséges a tudástranszfer támogatása, a város és a vidék közötti tudásbeli egyenlőtlenség csökkentése a felsőoktatás területén is. Magyarország esetében ezért a vidéki egyetemek létrejötte nem megszüntetendő anomália, ahogy az gyakran elhangzott korábban, hanem a fejlődés szükséges lépése, amiben a következő fázis a tudományos munkamegosztás megteremtése.

Az előbbi két ábráról látható, hogy az európai oktatási rendszer versenyképességének javítása érdekében meghatározott két oktatás-statisztikai mutató kiválasztása és teljesítése az Európai Unió közösségének egyik sikere volt. A 2020-ra kitűzött célértékeket 2014 és 2020 között közösségi szinten elérték és 2022-ig fenn is tartották a tagállamok. Ez látható abból, hogy két évvel a ciklus lejártá után az EU27 átlag a képzettség nélküli 18-24 éves korcsoportban 10% alatti, 9,6% volt, a felsőfokú végzettségű, diplomás fiatal felnőttek aránya pedig 40% feletti, az EU átlagában meghaladta a 42%-ot.

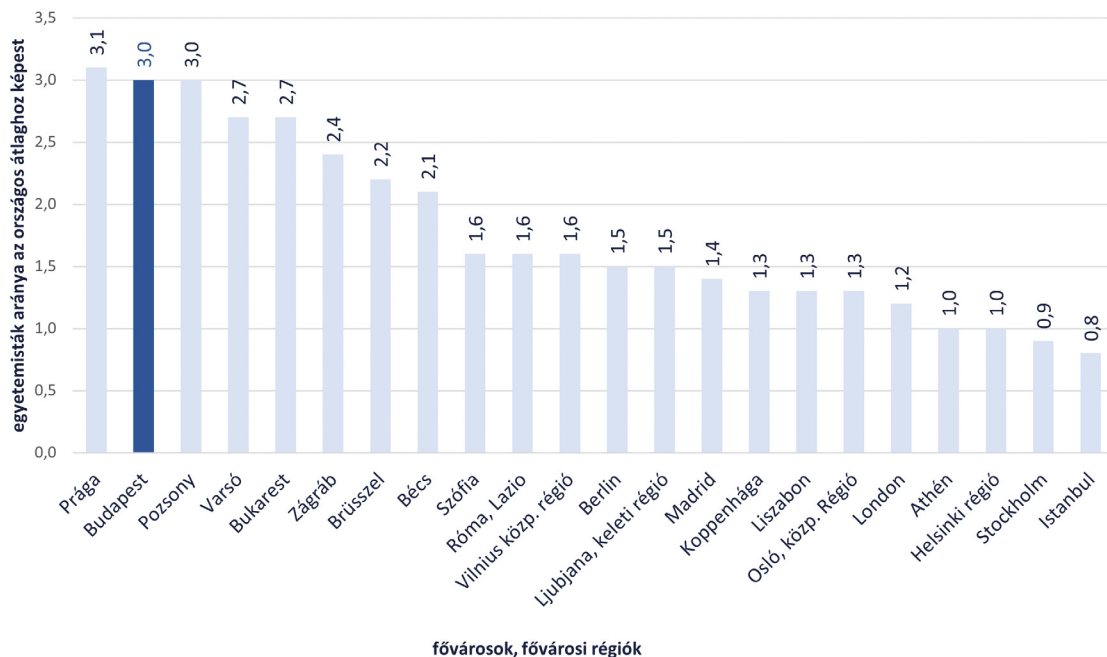
Tudáskonzentráció – egyetemi hallgatók aránya

Európában 242 NUTS2 régió található, ezek közül a fővárosokhoz tartozó régiókban az egyetemisták, felsőoktatásban tanuló fiatalok koncentrációját mutatja a 3. ábra. A statisztika egységnek tekinti a felsőoktatásban tanuló fiatalok országos teljes népességhez viszonyított arányát, és ehhez képest adja meg, hogy adott országban a fővárosi régióban mekkora az egyetemisták koncentrációja.

A 3. ábra alapján ismét megállapítható a visegrádi országok egyetemi intézményrendszerének hasonlósága, hiszen az európai fővárosok közül Prágában, Budapesten, Pozsonyban és Varsóban koncentrálódik a legnagyobb mértékben (az országos átlag háromszorosával) az egyetemista ifjúság, azaz a felsőoktatás mind a négy országban fővárosközpontú. Ez még Lengyelországban is igaz, ahol Varsóban az egyetemisták koncentrációjának nagysága (2,7-szeres), annak ellenére, hogy 17 régióra van osztva az ország.

Más egyetemi struktúrát mutatnak a skandináv országok fővárosai. Koppenhágában, Oslóban, Helsinkiben, illetve Stockholmban az egyetemisták aránya az országos átlagot csak némileg haladja meg, egységnyi körül alakul, vagy elmarad attól. Azaz vagy egyenletes, népességgel arányos az egyetemek országos megoszlása vagy más városokban koncentrálódnak az egyetemek.

3. ábra: A fővárosban tanuló egyetemisták koncentrációja az országos átlaghoz képest, 2021.

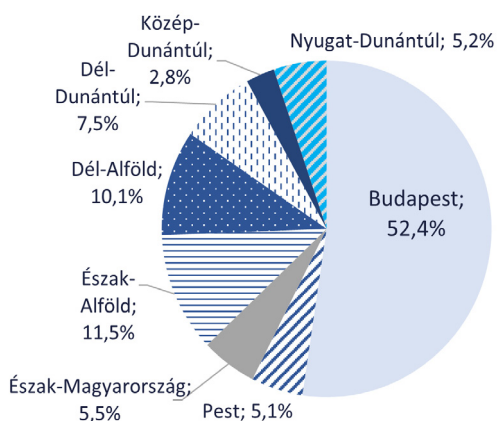

Forrás: Eurostat; Ratio of the proportion of tertiary students over the proportion of the population by NUTS1 and NUTS2 regions [EDUC_UOE_ENRT05__custom_7200395]

A szociológiai összefüggésnek szoros kapcsolata van a politikai, gazdasági és műszaki kultúra terjedésével. Már a középkori Párizsban is sokat panaszkodtak arról, hogy az egyetemisták, az egyetemek „forradalmi” tömeget hoznak létre, ami nem segíti a stabilitást és a kiszámítható döntéshozatalt (Le Goff, 2000). Az egyenletesebb megoszlás ezért segíti a kiszámíthatóbb politikai irányítást, és segíti a harmonikusabb fejlődést, hiszen a leginnovatívabb társadalmi csoport meg tud jelenni minden nagyobb területi egységben.

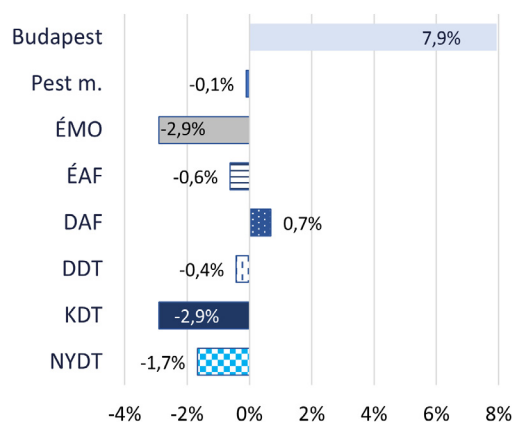
A felsőoktatás regionális sajátosságait mutatja a hazai felsőoktatásban a 4. ábra, az oktatás regionális koncentrációjának az elmúlt évtizedben történt változását az 5. ábra. A regionális megoszlás azt mutatja, hogy Budapesten tanul vagy tanult az elmúlt évtizedben a hazai képzésben részt vevő diplomások több, mint fele. Az alföldi régiók meghatározó szerepe mellett a dél-dunántúli régióknak van jelentős képzési szerepe, ezt a magyarázhatja, hogy mindhárom egyetemnek van egészségügyi kara. A felsőoktatási képzések kiegyensúlyozottabb regionális elosztásának célja ellenére az időbeni változás azt mutatja, hogy 2013 óta a fővárosi egyetemek képzésben elfoglalt szerepe, részaránya tovább nőtt, 7,9%-kal. A vidéki egyetemek közül leginkább az észak-magyarországi és a közép-dunántúli régiók részaránya csökkent az egyetemi képzésben (lásd. 5.ábra).

4. ábra: A felsőoktatásban tanulók megoszlása régiók szerint 2021.

Forrás: Students enrolled in tertiary education by education level, programme orientation, sex and NUTS2 regions [EDUC_UOE_ENRT06]

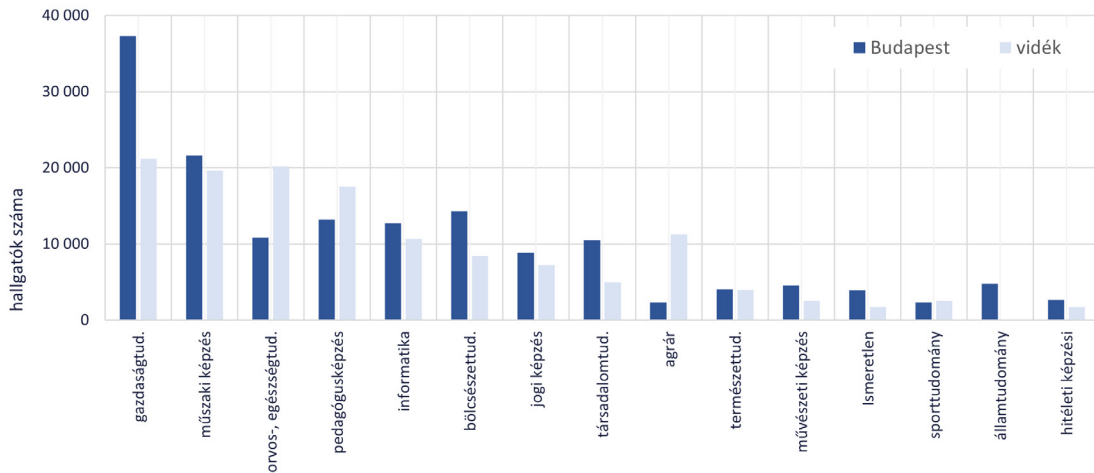
5. ábra: Az egyetemisták számának megoszlása, változása 2013. és 2021. között

Forrás: Students enrolled in tertiary education by education level, programme orientation, sex and NUTS2 regions [EDUC_UOE_ENRT06]

Felmerülhet kérdésként ezek után, hogy miben különböznek a budapesti egyetemek a vidéken elérhető felsőoktatástól, milyen képzési területek vannak, amelyek magyarázhatják ezeket a különbségeket? Ehhez az Oktatási Hivatal felsőoktatási statisztikáit vettük alapul, a 2020/2021. tanévre beiratkozott hallgatóinak (alapképzés (BA/BSc), mesterképzés (MA/MSc), doktori képzés (PhD/DLA), felsőoktatási szakképzés, szakirányú továbbképzés és egyéb képzések) képzési terület, tudományterület szerinti megoszlását (lásd 6. ábra).

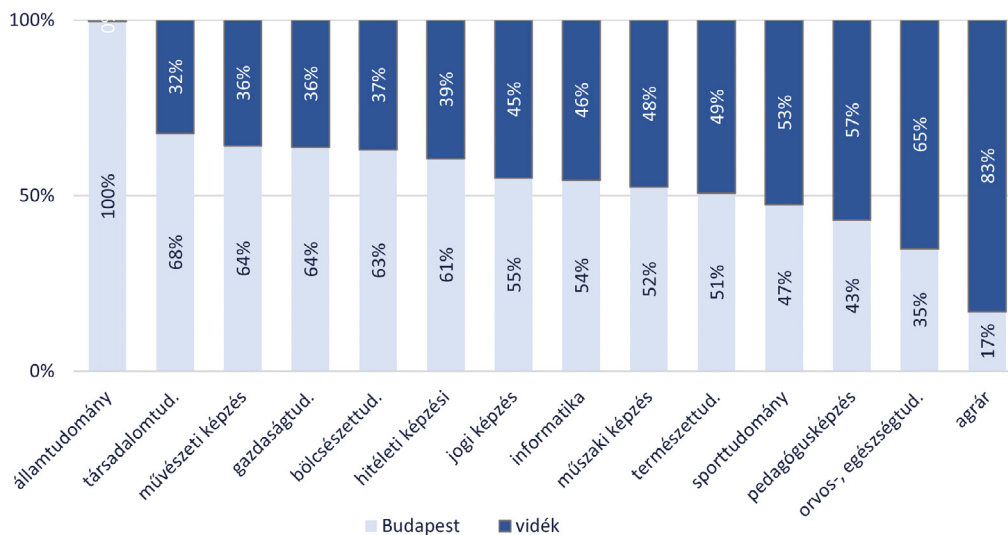
6. ábra: Fővárosi és vidéken tanuló egyetemi hallgatók száma tudományterületek és szerint, 2021.

Forrás: Oktatási Hivatal, Felsőoktatási statisztikák, 3.1.; A hallgatók statisztikai száma intézmények, karok és meghirdethető képzések szerint, képzési szintenként és munkarendenként, 2020/2021. tanév

A fenti ábráról látható, hogy a gazdaságtudomány a legnépszerűbb az egyetemisták között, amelyben számottevő különbség van a budapesti és a vidéki hallgatók száma között (64-36% a megoszlási arányuk). Ezt követi népszerűségben a műszaki képzésben részt vevő egyetemisták száma, amely területi eloszlása kiegyensúlyozottabb (52-48%) a főváros javára. Az orvos- és egészség tudományi képzésben a vidéki tudományegyetemeken tanulók többségben vannak, a hallgatók mintegy kétharmada vidéki egyetemeken tanul (35-65% főváros vidék megoszlás). A pedagógusképzés (43-57%), az informatika (54-46%), és a bölcsész (63-37%) felsőfokú képzések következnek a népszerűségben.

7. ábra: Tudományterületek fővárosi és vidéki hallgatóinak megoszlása, 2021.

Forrás: Oktatási Hivatal, Felsőoktatási statisztikák, 3.1.; A hallgatók statisztikai száma intézmények, karok és meghirdethető képzések szerint, képzési szintenként és munkarendenként, 2020/2021. tanév

A főváros-vidék között a hallgatók megoszlását jobban mutatja a 7. ábra, amely egységnek tekinti az egy-egy tudományterületen képzetteket, így mutatja a budapesti és vidéki régiókban tanuló hallgatók megoszlását. Látható, hogy az államtudományi, társadalomtudományi, művészeti, gazdaságtudományi, bölcsészeti és hitéleti felsőfokú képzések hallgatóinak közel kétharmada Budapesten tanult 2021-ben. A jogi, informatikai, műszaki, természettudományi és sporttudományi felsőfokú képzések hallgatóinak megoszlásában egyensúlyközel eloszlás látható. Elgondolkodtató, hogy a magyar felsőoktatásban a pedagógus, orvos- és egészségügyi, valamint az agrár képzésekben a vidéki hallgatók aránya meghatározó.

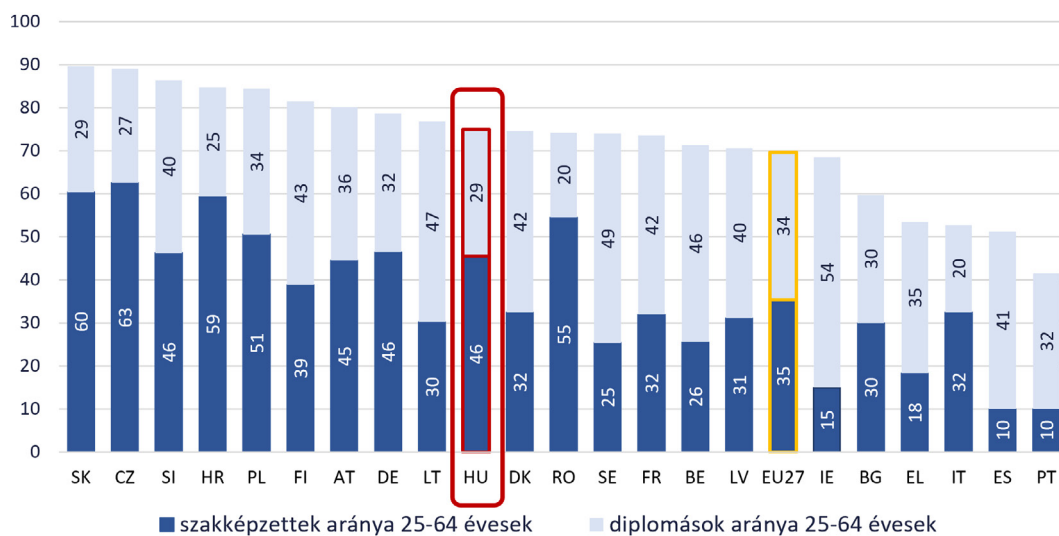
Összegzésként elmondható, hogy a fővárosban az állam- és társadalomtudományokkal, gazdaságtudományokkal összefüggő felsőfokú ismereteket kereső fiatalok jelenléte a meghatározó. Elgondolkodtató a gazdaságtudományok elsajátításának fővárosközpontúsága, ezek szerepe a fiatalok pályaválasztásában kiemelkedő (ez a legnépszerűbb felsőoktatási tudományterület), ami jelentős problémára utal. Azt a gazdaságpolitikai tapasztalatot is alátámasztja, ami a vállalkozói hajlandóság, vállalkozói tudás alacsony szintjére utal. Évszázados tapasztalat Magyarországon, hogy a szakismeret, legyen az műszaki vagy egészségügyi, nem kapcsolódik üzleti-vállalkozói tudáshoz, és emiatt a piaci, ösztönzésen és belátáson alapuló eszközök sokkal rosszabbul működnek a nyugat-európai, különösen az amerikai modellekhez képest. Ennek következménye az alacsonyabb piaci, gazdasági teljesítmény és a vonzódás az államigazgatási megoldásokhoz a gazdaságpolitikában. A rendszerváltást követően, különösen a 90-es években ugyan gombamódrá szaporodtak a vállalkozói ismereteket oktató képzések, a közgazdasági képzések az egyetemeken, de ezek a képzések, szakok, karok, szervezeti egységek megszűntek vagy jelentősen beszűkültek. Ennek oka elsősorban az volt, hogy nem, vagy csak nagyon kevésbé tudtak kapcsolódni az egyetemek fő profiljához, szakmai irányultságához. Több gazdaságpolitikai intézkedés volt a vállalkozási kedv, tudás fokozása érdekében, de ebben a kérdésben nehéz államigazgatási eszközökkel jelentős hatást elérni. Múlhatatlanul fontos, hogy a budapesti gazdasági képzések sokkal nagyobb szerepet vállaljanak a vidéki intézményekkel való közös gondolkodás megszervezésében a vállalkozási tudásra, alapszintű közgazdasági ismeretek átadására vonatkozóan.

A munkaerő versenyképességi jellemzői Budapesten

A humántőke minősége meghatározó tényező a nemzetgazdasági versenyképesség szempontjából. A nemzetközi mérési gyakorlat szerint adott ország munkaerejének versenyképességét jellemezi a munkaképes korú lakosság (25-64 év közöttiek) szaktudása, amit a felsőfokú, magasan képzett diplomások és a középfokú, szakképzett szakmunkásállomány együttes aránya mutat. Adott ország képzési sajátosságaitól is függ, hogy a gazdaság működtetéséhez szükséges szaktudással milyen szerkezetben rendelkeznek az állampolgárai, azt a szakképzéshez kapcsolva vagy felsőfokú részképzéshez, alapidiplomához kötve szerezhetik meg. A versenyképes tudással rendelkezők népesség csoportjának nem része a nemzetközi szakirodalom szerint az alapfokú végzettséggel rendelkezők, illetve a középfokú, általános végzettséggel rendelkezők csoportja.

A 8. ábra a munkaképes korú népességből (25 és 64 év) a versenyképes tudással rendelkezők arányát és ezen belül a szakképzettek és diplomások megoszlását mutatja. Az adatok szerint az EU átlagban a munkaképes korú népesség 69%-a versenyképes tudással rendelkezik (fele-fele vagy diplomás, vagy szakképzettsége van). Magyarországon a munkaképes korú népesség 75%-a rendelkezik versenyképes tudással, ebből 46% szakképzett és 29% diplomás. Figyelemre méltó, hogy évtizedekkel a rendszerváltás után még látszik a munkaképes korú lakosság átlagos képzettségi jellemzőiben a szakképzettség, szaktudás európai átlagot meghaladó relevanciája, amelyre a rendszerváltást követő évek versenyképességet fokozó gazdaságpolitikája, foglalkoztatáspolitikája épülhetett.

8. ábra: Munkaerő versenyképességi jellemzők, a 25-64 éves korosztály képzettség szerinti megoszlása az európai tagállamokban 2022.

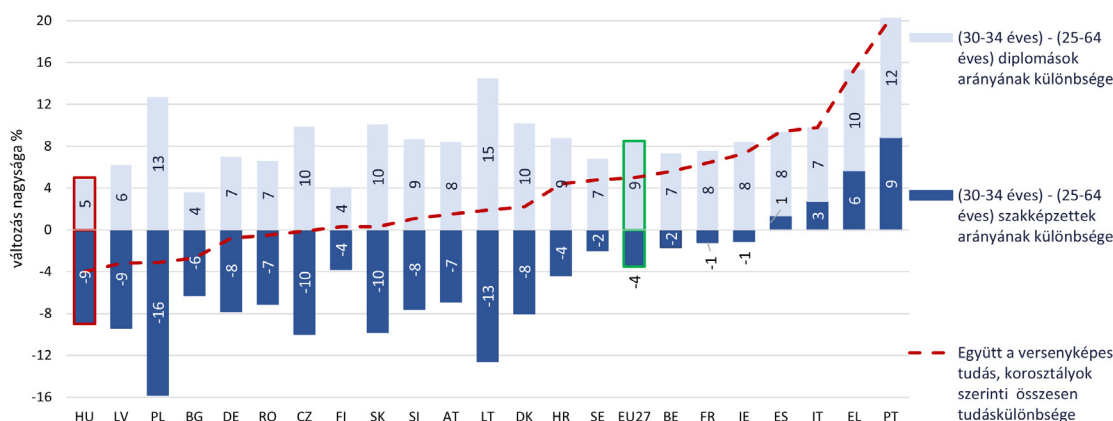
Forrás: Population by educational attainment level, sex and NUTS 2 regions (%) [EDAT_LFSE_04__custom_7212920]

A képzettségi sajátosságok, versenyképes tudás szerkezetének alaposabb vizsgálatát indokolhatja az USA-ban és Angliában napjainkban megfigyelt tendencia, amely szerint a fiatalok egyre nagyobb csoportja fordul el a diplomaszerezéstől, a hosszas egyetemi tanulmányok, drága diákhitel, diplomás munkanélküliség helyett a középfokú, technikus szintű szakképzettség megszerzése mellett dönt (Borrett, A. (2023). Az alábbiakban ennek a tendenciának a relevanciáját is vizsgáljuk Magyarországon és a térség országaiban, fővárosaiban.

Az elemzés egyik fókuszusa a versenyképes tudás változásának vizsgálata, a fiatal felnőttek (30-34 évesek) és a munkaképes korú népesség (25-64 évesek) jellemzőinek összehasonlítása volt. A 9. ábra a két korcsoport (30-34 évesek és 25-64 évesek) közötti tudásarány különbségeit mutatja. A 9. ábra a korosztályok képzettsége közötti különbséget mutatja részleteiben és összesen. A világosabb oszlopok a vizsgált korosztályok (fiatal felnőttek és az összesen munkaképes korú népesség) diplomásai közötti képzettségi arány különbségét mutatják 2022-ben.

Például az első oszlop Magyarország esetében a +5%, ami azt jelenti, hogy a 30-34 éves korosztályban a diplomások aránya 5%-kal magasabb, mint a 25-64 évesek átlagában. A sötétebb oszlopok a szakképzettség korosztályok közötti különbségére világít rá, a -9% azt mutatja, hogy a 30-34 éves korosztályban 9%-kal alacsonyabb a szakképzettséggel rendelkezők aránya, mint a teljes munkaképes korú népesség átlagában. A szaggatott vonal az összesen versenyképes tudás korosztályok közötti különbségét mutatja (+5% diplomás, -9% szakképzett = -4%-kal), amely szerint a versenyképes tudással rendelkező fiatalok aránya 4%-kal alacsonyabb, mint a jelenleg aktív népességet jellemző adat.

9. ábra: A fiatal felnőttek és a munkaképes korú népesség képzettség szerinti jellemzőinek eltérései, 2022.

Forrás: Population by educational attainment level, sex and NUTS 2 regions (%) [EDAT_LFSE_04__custom_7212920]

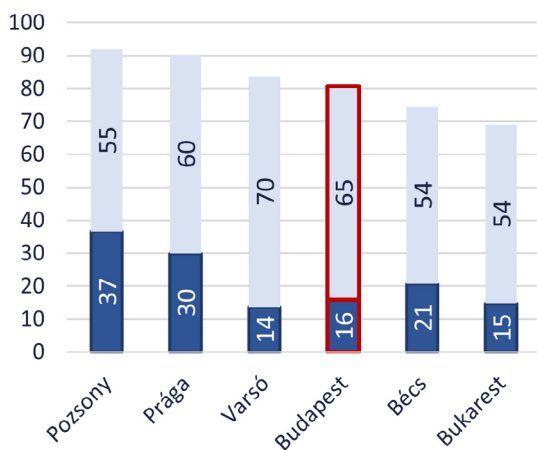
A 9. ábráról látható, hogy az Európai Unióban (EU27) a fiatal felnőttek között a népesség átlagánál magasabb az egyetemi végzettséget megszerzettek aránya (EU27 + 9%), a szakképzettséggel rendelkező fiatalok aránya pedig alacsonyabb (EU27 - 4%), mint a munkaképes korú népességet jellemző szakképzettségi arány. A magyarországi adat ennél kedvezőtlenebb változást mutat: a hazai fiatal felnőttek között a diplomások aránya 5%-kal magasabb, mint a teljes népességben a hasonló arány, a szakképzettséggel rendelkező fiatalok aránya pedig 9%-kal alacsonyabb (37%), mint a munkaképes korosztályban (46%).

Ez összességében azt jelenti, hogy a jövőben várhatóan csökken hazánkban a versenyképes tudással rendelkező hazai munkaerő aránya, ami az ország versenyképességének növelése terén komoly jövőbeli gondokat jelez. Erőforrás tartalékot, oktatási kihívást jelent a középfokú általános tudással rendelkező fiatalok egyre növekvő aránya, akiket motiválni lehetne a szakképzettség vagy a diploma megszerzésében. Ebben fokozott szerepe lehet a felnőttképzésnek.

Nem vigasztaló, de a visegrádi országokban is hasonló kimenetelűek az oktatáspolitikai változások, de kevésbé drámai folyamatok láthatók. A fiatal felnőttek között Lengyelországban (+13% több diplomás, -16% kevesebb szakképzett volt, ennek következtében) 3%-kal alacsonyabb a versenyképes tudású munkaerő aránya. Csehország és Szlovákia hasonló helyzetben van, mindkét országban változatlan a versenyképes tudásúak aránya (+10% diplomás, -10% szakképzett). A 9. ábra jobb szélén látható három országban (Olaszországban, Görögországban, Portugáliában) a diplomások mellett a szakképzettséggel rendelkező fiatalok aránya is számottevő különbséget mutat.

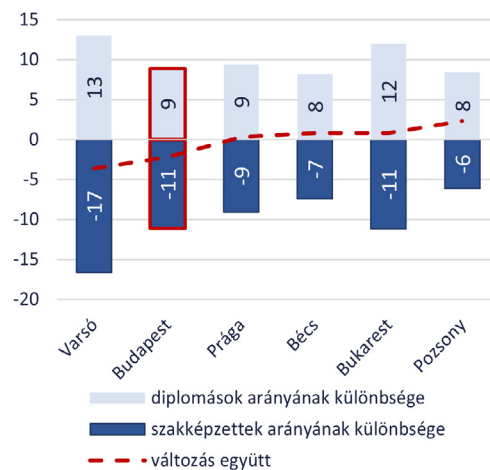
A korábbi statisztikai adatokat, a versenyképes tudást és annak változását jellemző adatokat néhány környező fővárosra vonatkozóan mutatja a 10 és 11. ábra.

10. ábra: A 25-64 éves munkaképes korú népesség képzettség szerinti megoszlása a fővárosokban

Forrás: Population by educational attainment level, sex and NUTS 2 regions (%) [EDAT_LFSE_04__custom_72129]

11. ábra: Fővárosi fiatal felnőttek és a munkaképes korú népesség képzettség szerinti jellemzőinek eltérései

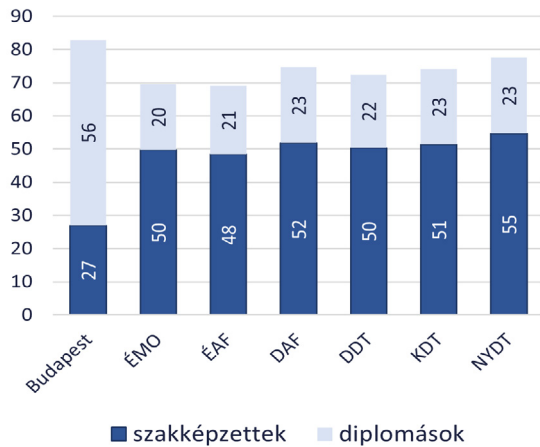

Forrás: Population by educational attainment level, sex and NUTS 2 regions (%) [EDAT_LFSE_04__custom]

A Visegrádi országok fővárosai közül a versenyképes tudással rendelkező munkaerő aránya Budapesten volt a legalacsonyabb 2022-ben. Megállapítható volt továbbá, hogy minden főváros munkaképes korú népességében a versenyképes tudást alapvetően a diplomások adták. Budapesten a diplomások aránya 65% volt, a szakképzettek aránya az egyik legalacsonyabb, 16% (lásd 10. ábra). Az előbbi fővárosokban a fiatal felnőttek képzettségi jellemzőit összehasonlítva a munkaképes korú népesség képzettségi jellemzőivel (11. ábra) hasonlóságok és a fiatalok közt a diplomások aránya emelkedik, a szakképzettek aránya pedig csökken.

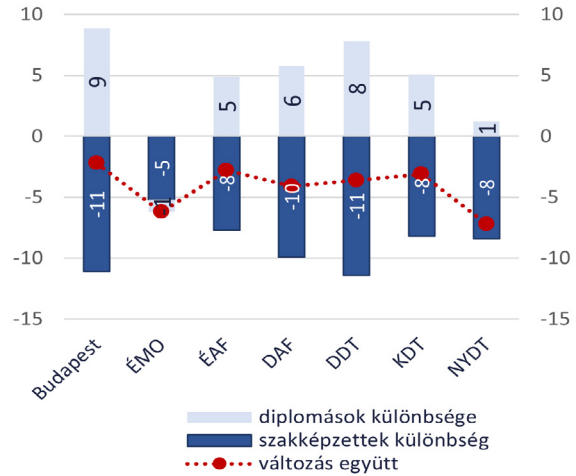
Végül az előbbi adatok hazai, regionális különbségeit tekintjük át a 12. és 13. ábra segítségével.

12. ábra: A munkaképes korú népesség versenyképes képzettség szerinti regionális megoszlása, 2022.

Forrás: Population by educational attainment level, sex and NUTS 2 regions (%) [EDAT_LFSE_04__custom_72129]

13. ábra: A fiatalok képzettség szerinti eltérése a munkaképes korú népességhez képest regionálisan

Forrás: Population by educational attainment level, sex and NUTS 2 regions (%) [EDAT_LFSE_04__custom_72129]

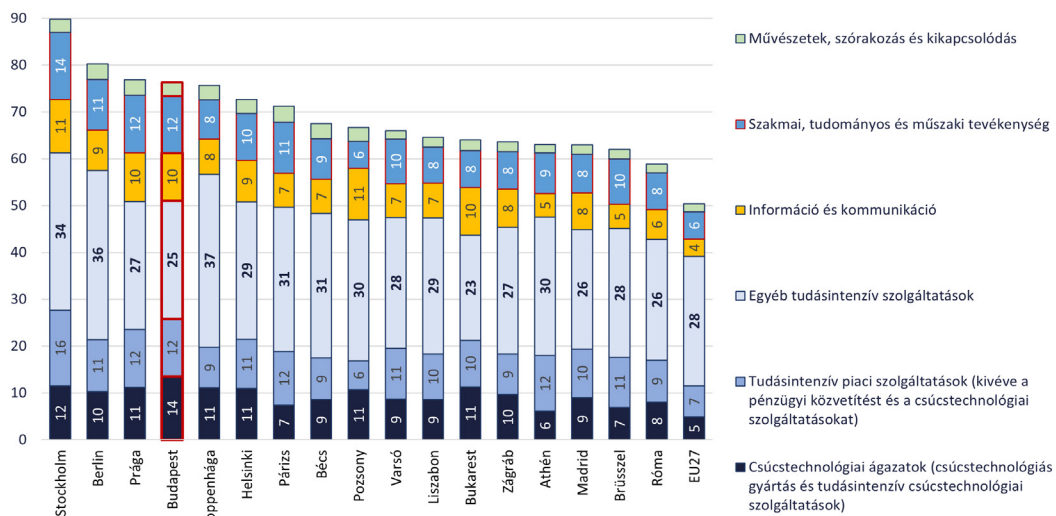
A 12. ábra szerint Magyarországon a munkaképes korú népesség képzettség szerinti összetétele regionálisan eltérő volt 2022-ben. Budapesten többségben volt a diplomások aránya, 56%, a vidéki régiókban pedig 20-23% között mozgott. A vidéki régiókban ezzel ellentétes volt a helyzet, ott meghatározó volt a szakképzettek aránya, 48-55%. A 13. ábra régióként mutatja a korosztályok képzettség szerinti különbségeit. Az ábráról látható trend a fiatalok közt a diplomások arányának emelkedése, ami sajnos egyik régióban sem kompenzálta a szakképzettek arányának a csökkenését. Ez komoly versenyképességi problémát vetít előre.

A jelenségre sokféle magyarázat adható. A diploma-centrikusság, ami egyébként is nagyon hangsúlyos Magyarországon, különösen jellemző Budapesten (Baranyi & Csontos, 2022), aminek az is az eredménye, hogy felsőfokú végzettséggel gyakran középfokú munkát végeznek. Ez nemcsak pazarlás, hanem az egyetemek valódi tevékenységét, a tudománnyal való foglalkozást is lehetetlenné teszi. És ezzel valójában leértékelik az egyetemi oktatókat, akik nem a tudásuknak, képességeiknek megfelelő tevékenységet végeznek. Az amerikai és az angliai tendenciák arra utalnak, hogy a korszerű, a tanulók igényeihez, motivációihoz jobban igazodó tudásátadás helye egyre inkább a szakképzés is. Az egyetemek a tananyagfejlesztéssel, a tudástranszfer sokféle eszközeivel (felsőfokú szakképzés, mikrocredit, továbbképzés stb.) vesznek részt a felzárkóztatásban. Ez a szaktudáshoz való rugalmasabb hozzáállás nálunk még kevésbé érzékelhető, és a hazai egyetemek még egyelőre hagyományosan oktatási programokhoz kötődnek, azokkal szeretnék a tudást átadni.

A fővárosban dolgozók tudásintenzív ágazatokban

Végül a legnagyobb európai fővárosokban élők foglalkoztatottságát mutatjuk be. A 14. ábra a fővárosi régiókban a technológia- és tudásintenzív ágazatokban dolgozók ágazati területek [1] szerinti megoszlását mutatják. Az ábra alapján megállapíthatók a fővárosi foglalkoztatottak tevékenységei közötti hasonlóság. A legjelentősebb tudásintenzív foglalkoztatási terület a humán, egészségügyi, oktatási, közigazgatásban dolgozók aránya jelentette.

14. ábra: Az egyes fővárosi régiókban a technológia- és tudásintenzív ágazatokban foglalkoztatottak megoszlása, 2022.

Forrás: Eurostat, Employment in technology and knowledge-intensive sectors by NUTS 2 regions and sex (from 2008 onwards, NACE Rev. 2) [HTEC_EMP_REG2__custom_7257548]

Az ábra több következtetésre is lehetőséget ad. Látható, hogy 2022-ben a tudás- és technológiaintenzív iparágakban foglalkoztatottak aránya Budapesten magas (76%) volt európai összehasonlításban, ami azt mutatja, hogy a fővárosban jelentős társadalmi csoport érintett ezekben a tevékenységekben. Nem foglalkozunk ezen ágazatok eredményességével vagy hatékonyságával, az egy másik kutatás témája lehet. Amit azonban az ábra világosan érzékeltet, hogy Budapesten jelen van egy olyan társadalmi réteg, amelyik közvetlenül kötődik a tudás- és technológiaintenzív termeléshez. A második fontos összefüggés a csúcstechnológiai ágazatokban foglalkoztatottak magas aránya Budapesten, ami mutatja, hogy Budapest és a városkörnyék jellemzően az ipari termelés modernizációjában érdekelt, és nem a pénzügyi vagy más területen nyújt kimagasló teljesítményt. Ez régóta ismert a gazdaságtörténetben, hiszen Budapesten olyan nagy múltú vállalatok jöttek létre, mint a Ganz vagy Tungsram. Az elmúlt 30 év neoliberalizmusa ezt az ipari kultúrát jelentősen leépítette, aminek megvoltak a történelmi okai, de napjainkban lehetőség van arra, hogy a mesterséges intelligenciára, illetve az űrtechnikára támaszkodva megújulva visszatérjen ez a hagyomány.

Összefoglalás

A tanulmányban azt mutattuk be, hogy a főváros feladata a globális szempontok közvetítése az ország felé, és támogatása annak, hogy az ország kulturális teljesítménye megjelenjen a globális intézményrendszerben. Ezt a feladatot látja el Budapest is, és ennek a kihívásnak kell megfelelnie. Budapest története, kulturális kisugárzása, valódi teljesítménye is a globális szempontok hatékony megjelenítését támasztja alá. A gazdaságpolitikai viták Budapest szerepéről, a fejlesztési forrásokhoz való hozzájárásról voltaképpen arról szólnak, ahogyan képessé válik erre a szerepre. Ennek az egyik feltétele a Budapest születéséhez vezető hagyománynak a felelevenítése, aminek az egyik legfontosabb összetevője, Széchenyi hagyománya az arisztokrácia és a parasztság közötti együttműködés, az elidegenedés áthidalása a két társadalmi csoport között. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert Budapest történetét nem lehet pusztán a kapitalizmus-feudalizmus ellentmondásaként meghatározni. Ez a régió felzárkózási folyamata az új világregend által meghatározott történelmi folyamat szellemében.

A másik feltétel a tudásalapú gazdaság követelményeihez történő felzárkózás. Ezt közelítettük tanulmányunkban statisztikai adatokkal, elemzésekkel. Fő következtetésünk, hogy Budapest nem különbözik jelentősen a visegrádi országok fővárosainak mintázatától. Ugyanakkor ez a modell, ami erősen főváros túlsúlyos képet mutat, ebben a formában nem fenntartható, a tudástranszfer szükséges, és az ehhez szükséges intézményrendszer megteremtése, a feltételek létrehozása a következő időszak fő kérdése.

Irodalomjegyzék

- Ágoston, S. (2005). *Isten városáról. De Civitate Dei. I. kötet.* Kairosz Kiadó. Budapest.
- Apponyi Albert védőbeszéde Trianonban, <https://www.magyarokollgium.hu/pdf/trianon2.pdf>, letöltés ideje: 2023. 11. 05.
- Baranyi, D. M. & Csontos, T. T. (2022). Munka, kapitalizmus és szabadság *Köz-gazdaság*, 17(1). 191-200.
- Borrett, A. (2023). Is a degree worth it?; *Financial Times*, August 18.
- Brzezinski, Z. (2012). Strategic vision: America and the crisis of global power. Basic books.
- Csontos, T. T. (2023). Részvétel és önerő: A közepes jövedelmi csapda egy lehetséges újraértelmezése. *Köz-gazdaság-Review of Economic Theory and Policy*, 18(1), 13-40.
- Dawson, Ashley (2016). *Extinction: A radical history.* OR Books. p. 19.
- Friedman, G. (2010). *The next 100 years: a forecast for the 21st century.* Anchor.
- Galor, O. (2022). *The journey of humanity: The origins of wealth and inequality.* Penguin.

- Gervai, P., & Trautmann, L. (2013). A neoliberális” kapitalizmus” fogalom megszűnése (The disappearance of the term “neoliberal capitalism”). *Köz-gazdaság*, 8(1), 35-52.
- Gyáni, Gábor (2010). *Az elveszített múlt*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Lane, M. (2015). *The birth of politics: Eight Greek and Roman political ideas and why they matter*. Princeton University Press.
- Mearsheimer, J. J. (2018). *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. Yale University Press.
- Mumford, L. (1961). *The city in history: Its origins, its transformations, and its prospects* (Vol. 67). Houghton Mifflin Harcourt.
- Ogden, M. (29 February 2016). „'The Anthropocene' viewed from Vernadsky's Noosphere”. LaRouche PAC.
- Rodrik, D. (2015). *Economics rules: The rights and wrongs of the dismal science*. WW Norton & Company.
- Romsics, I. (2017). *Magyarország története*. Kossuth.
- Sedlacek, T. (2011). *Economics of good and evil: The quest for economic meaning from Gilgamesh to Wall Street*. Oxford University Press.
- Szabó, D. (2023). Az érték helye a menedzsment-tudományokban és a közgazdaságtanban. *Világpolitika és közgazdaságtan*, (megjelenés alatt)
- Szakolczai, G. (2011). Demográfia és közegészségügyi trendek és az újraelosztás, *Köz-gazdaság-Review of Economic Theory and Policy*, 6(3), 117-140.
- Szakolczai, G. (2006). A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: az első, a második és az új generáció. *Valóság*, XLIX(2). 1-35.
- Titus Livius (2023): A római nép története a város alapításától, II.16, <https://mek.oszk.hu/06200/06201/html/romai1.htm>, letöltés ideje: 2023. augusztus 21.
- Tózsér, J. (2018). *Az igazság pillanatai: Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*. Kalligram Kiadó.
- Zolcer János (2020): *Gorbacsov titkai - Az ember, aki megváltoztatta a világot*. Kossuth Kiadó Zrt.

Adatforrások

Oktatási Hivatal:

Felsőoktatási statisztikák, 3.1.; A hallgatók statisztikai száma intézmények, karok és meghirdethető képzések szerint, képzési szintenként és munkarendenként, 2020/2021. tanév

Eurostat

Population by educational attainment level, sex and NUTS 2 regions (%)

[EDAT_LFSE_04__custom_7212920]

Population by educational attainment level,(%) [EDAT_LFSE_04__custom_7212920]

Ratio of the proportion of tertiary students over the proportion of the population by NUTS1 and NUTS2 regions [EDUC_UOE_ENRT05__custom_7200395]

Students enrolled in tertiary education by education level, programme orientation, sex and NUTS2 regions [EDUC_UOE_ENRT06]

Jegyzetek

[1] Csúcstechnológiai ágazat: mozifilm-, videó- és televízióműsor-gyártás, programozási és műsorszórás, távközlés, számítógép-programozás, tanácsadás, kapcsolódó tev., információs szolgáltatás, tudományos kutatás fejlesztés.

Tudásintenzív piaci szolgáltatás (kivéve pénzügy): vízi-, légi közlekedés, jogi és számviteli tevékenység, vezetési tanácsadás, építészeti és mérnöki tevékenység; műszaki tesztelés és elemzés, reklámozás és piackutatás, egyéb szakmai, tudományos és műszaki tev. munkaerőközvetítés, nyomozás.

Egyéb tudásintenzív szolgáltatások: kiadói tevékenység, állat- és egészségügyi tevékenység, közigazgatás és védelem; kötelező társadalombiztosítás, oktatás, humán-egészségügyi, bentlakásos gondozási, szociális tevékenység, kreatív, művészeti és szórakoztató tevékenységek, könyvtárak, levéltárak, múzeumok és egyéb kulturális tevékenység, szerencsejáték és fogadás, sporttevékenység, szórakoztató és szabadidős tevékenység